

İKTİSAT ve MALİYE

KONJONKTÜR VE TARIM (*)

Prof. Dr. Reşat AKTAN (**)
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Konjonktür dalgalanmaları sorunu ekonomi ilminin en zor konularından birisidir. Zira, bir yandan bu hareketlerin nedenleri henüz tam olarak bilinmemekte ve izah edilememektedir. Öte yandan, konjonktür dalgalanmaları her zaman ve her yerde kontrol altına alınamamaktadır. Bununla beraber, daha çok, sanayileşmiş ileri ekonomilerde görülen konjonktür hareketleri üzerindeki kontroller zaman içinde gittikçe artmaktadır. 1929 yılında Amerika'da başlayıp sonra tüm dünyayı saran Büyük İktisadî Buhranda elde edilen tecrübeler ekonomi politikası bakımından çok yararlı olmuş, aradan 40 yıl gibi uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, henüz aynı ölçüde bir buhran daha görülmemiştir. Böyle bir sonucun elde edilmesinde amil olan faktörler arasında, konjonktür dalgalanmalarını önceden tahmin etme ve alınacak çeşitli tedbirler ve yapılacak devlet müdahaleleri yardımı ile bunların etkilerini azaltma veya zararlarını tamamen yok etme yönlerinde sağlanan başarılar oldukça önemli roller oynamıştır.

(*) Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından «Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi» konusu üzerinde 3-5 Mayıs 1972 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen seminere sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir.

(**) Etüdde kullanılan bazı bilgilerin toplanmasında, tablo ve grafiklerin düzenlenmesinde yardımda bulunan Asistan Dr. Çelik Aruoba'ya teşekkür ederim.

I. G i r i Ő

Konjonktür dalgalanmaları ile tarım sektörü arasındaki ilişkiler iki yönlü ve oldukça karmaşıktır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında tarım sektörünün özellikleri başlıca rolü oynamaktadır. Bilindiği gibi, tarım sektöründe üretim, diğer ekonomik faaliyetlerden farklı olarak, büyük ölçüde tabiata bağlıdır. Tarımsal üretimde tabiat kuvvetleri hakimdir; insan ancak bu kuvvetlere yardımcı durumundadır. Tarım üretiminde insan tabiatla işbirliği yapar, ve çoğu zaman ona uyar. Tabiata bağlılık başlıca 3 yönden kendini gösterir: 1) Hava şartları insanlar tarafından kontrol edilemez; hatta bu şartlar önceden kesin bir şekilde tahmin bile edilemez. 2) Tarımsal üretimde en önemli yeri olan toprakların nevi, miktar, kalite ve niteliklerini tabiat tayin eder. 3) Üretimin konusu olan bitki ve hayvanların hayatlarında biyolojik ritm ve kaprisler vardır; genellikle çiftçi, bu ritm ve kaprislere uymak zorundadır.

Bu bağımlılıkların en önemlisi, sonuncu olarak sayılan, biyolojik bağımlılıktır. Bununla beraber, ileri toplumlar her 3 yönde de bazı başarılar elde etmişler, tabiatla daha iyi bir işbirliği kurma imkânları kazanmışlardır. Bu bakımdan, en büyük başarı hayvan ve bitkiler üzerinde elde edilmiş, topraklardaki başarı bunu takip etmiş, insanın iklim üzerindeki etkisi en geride kalmıştır.

Tarımsal üretimin bu özelliği, bu sektörü ekonominin geri kalan sektörlerinden ayırmakta, onlarla olan ilişkilerini zayıflatmaktadır. Bu durumun sonucu olarak da tarımsal üretim ekonomik konjonktürden oldukça bağımsız bir hale gelmektedir. Ekonomi ilerledikçe tarım sektörü üzerindeki tabiat etkileri azalmakta, dolayısı ile bu sektörü ekonominin bütünü ile daha yakın bir bağlantı içerisine sokmaktadır. Bu bakımdan, ekonomik alanda ileri bulunan ülkelerde konjonktür hareketlerinin tarım sektörü üzerinde biraz daha bariz ve etkili olarak hissedildiğini görmekteyiz.

Tarım sektörü ile genel konjonktür arasındaki ilişkileri zayıflatan diğer faktörler de vardır. Dünyanın birçok yerlerinde, özellikle az gelişmiş ülkelerde rastlanan geleneksel tarım, bir iktisadî faaliyet ve geçim yolu olmaktan ziyade kendine özgü bir yaşama şeklini temsil eder. Bu ülkelerde çiftçinin pazarla ilişkileri pek kuvvetli değildir. Üretiminin önemli bir kısmını zatî aile ihtiyaçları için kullanır. Ayrıca, işgücü dahil birçok girdilerini keza işletme içerisinden sağlar ve piyasaya bu bakımdan da az muhtaç bir durumdadır. Tarım ürünlerinin bir çoğunun çabuk bozulan, uzun

süre saklanamayan maddeler olması, çiftçilerin mali güçlerinin zayıflığı, üstelik bu kişilerin pazarlar, arz, talep ve fiyatlar hakkındaki bilgilerinin kıtlığı da onların piyasa ile sıkı ve elverişli ilişkiler kurmalarını zorlaştırır. Tarımsal ürün pazarlarının serbest rekabet ilkelerine en yakın şartlar altında işlemesi, tekellerin ve tek elci rekabetin bu pazarlarda en az görülmesi de tarımı diğer sektörler karşısında farklı bir duruma getirir.

Çiftçinin gerektiği zamanda tarımsal üretimi diğer sektörlerde olduğu gibi serbestçe ayarlayamamasında başkaca amiller de vardır. Bir yandan toprak kaynağının sınırlı olması, öte yandan, sermayenin kıt bulunması, bunlara ilâveten bu tür üretimin genellikle uzun sürmesi, tarım sektöründe üretim artışını güçleştiren başlıca faktörlerdir. Üretimin kısılmasını zorlaştıran, hatta bazı durumlarda tamamen engelleyen nedenler arasında, tarımda sabit maliyetlerin yüksek oluşu, çiftçilerin gelirlerini düşürmemek endişesiyle ürün miktarlarını azaltmaması, hatta sıkışık zamanlarda daha fazla çalışma suretiyle bu miktarları arttırması, genellikle maliyetlerin kesin olarak hesaplanamaması, ve nihayet, çiftçilerde kâr kavramının tam olarak yerleşmemiş bulunması en önemlileridir.

Bütün bu sebeplerle, bir ülkede toplam tarımsal üretim genellikle ekonominin bütünü ile ahenk içerisinde hareket etmez; çoğu zaman, tarım üretiminin kendine has dalgalanmaları vardır. Bununla beraber, tek tek ürünlerdeki ve bölgeler arasındaki dalgalanmalar kısmen birbirini yok edeceğinden, toplam tarımsal üretim nisbeten müstakar bir görüntüdedir.¹ Kendine özgü bir kalıp içerisinde değişmeler gösteren tarımsal üretim genel talep ve konjonktürdeki değişmelerle karşılaşınca, bundan tarım ürünleri fiyatları çok etkilenir. Sonuç olarak, ürün fiyatları büyük dalgalanmalar gösterir; ayrıca, tarımsal fiyatlar hassas ve oynaktırlar. Çoğu zaman, tarım ürünleri fiyatları konjonktür dalgalanmalarının önünde gider ve bir bakıma onlara öncülük yaparlar.²

Öte yandan, bütün dünyada tarımın ekonomik hayatta işgal ettiği yer çok önemlidir. Çalışan nüfusun yarısından fazlası hâlâ geçimlerini tarımdan sağladıkları ve bu sektörde istihdam edildikleri gibi, toplam dünya gelirleri içerisinde tarımın payı da oldukça yüksektir. Ticaret ve özellikle dış ticarete ve ayrıca kişisel tüke-

(1) Paul A. Samuelson (Çeviren: Y. Demirgil), *İktisat*, Ankara 1965, s. 450.

(2) Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara 1954, s. 24.

timde tarım ürünlerinin yeri bir hayli büyüktür. Geçmişte bütün dünyada, halen az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, tarımın ekonomik önemi daha da fazla idi. Böyle önemli ve büyük bir sektörün ülkelerin ekonomilerinin gidişi üzerindeki etkisi de tabiidir ki büyük olacaktır.

II. Tarımın Konjonktür Hareketlerine Etkileri

Gerek tarım üretiminde görülen kendine özgü dalgalanmalar, gerek tarımsal ürün fiyatlarının hassas ve oynak oluşu, bunlara ek olarak, tarım sektörünün ekonomilerdeki önemli yeri ve diğer faaliyetler üzerindeki büyük etkisi, bir zamanlar bazı iktisatçıların tarım sektörünü konjonktür dalgalanmalarına neden sayan teoriler geliştirmelerine sebep olmuş idi.

Konjonktür hareketlerini tarımla açıklayan teoriler: Geçen yüzyıl sonlarına doğru (1870) önce İngiliz iktisatçılarından Profesör W.S. Jevons ve sonra (1910) oğlu Profesör H.S. Jevons güneşteki lekelerin tarımsal üretimi etkilediğini ve dalgalandırdığını, bu dalgalanmaların da konjonktür hareketlerini başlattığını ileri sürdüler.³ Daha sonra (1914) Amerikan iktisatçısı H.L. Moore, tarımda ekilişlerin zaman içinde pek az değişmesine karşılık verimlerin, Venüs gezegeninin sebep olduğu yağmur dalgaları yüzünden, çok değiştiğini, böylece tarımsal ürünün dalgalandığını, bunun iş hayatını da dalgalandırdığını iddia etti.⁴ Her üç iktisatçı da teorilerini ampirik yoldan istatistiklerle desteklediler.

Daha sonraki yıllarda bu istatistik kanıtlamanın zayıf tarafı görüldü. İki değişken arasındaki ilişkinin iddia edildiği kadar ahenkli olmadığı, daha çok arızî olduğu tesbit olundu. Böylece, tarımı konjonktür dalgalanmaları sebebi sayan teori reddolundu. Bununla beraber, Alman iktisatçısı Profesör Spiethoff bereketli hasatları, tıpkı coğrafi veya teknolojik keşifler gibi, endüstri ve ekonominin gelişmesinde başlıca sebep olarak kabul etmekte devam ediyordu.⁵

İngiliz iktisatçıları Profesör Pigou ve Profesör Robertson tarımın konjonktür dalgalanmalarındaki rolünü küçültme yönünde

(3) W.S. Jevons, *The Solar Period and the Price of Corn*; W.S. Jevons, *The Periodicity of Commercial Crises and its Physical Explanations*; W.S. Jevons, *Commercial Crises and Sun-spots*; H.S. Jevons, *The Causes of Unemployment*; H.S. Jevons, *The Sun's Heat and Trade Activity*.

(4) H.L. Moore, *Economic Cycles: Their Law and Causes*.

(5) Spiethoff. «Krisen». *Handwörterbuch der Staatswissenschaft*. Cilt 6, Wiena 1925, ss. 8-91.

daha ileri gittiler. Bu iktisatçılar; tarımsal verim ve üretimdeki değişmelerin harpler, keşifler, zelzeleler gibi gayri muntazam aralıklarla meydana geldiğini, hernekadar hasat dalgalanmaları ekonomik sistemde genişleme veya daralma eğilimi yaratabilir veya mevcut bulunan eğilimleri güçlendirebilirse de, her iki çeşit dalgalanmanın aynı olması veya birinin diğerinin sebebi bulunması gerekmediğini, ancak, tarımsal ürün dalgalanmalarının, psikolojik, teknik ve nakdî faktörlerle birlikte konjonktür hareketlerinin açıklanmasında dikkate alınabileceğini iddia ettiler.⁶

Tarım ve konjonktür ilişkilerine ait yeni teoriler : Bu konu üzerinde son sözü Amerikan iktisatçıları Profesör A. Hansen ve Profesör J.M. Clark, tarımsal ürün dalgalanmalarını genel konjonktür hareketlerinin sebepleri arasından tamamen çıkarmak suretiyle söylediler. Bu ilim adamlarına göre, tarım, konjonktür üzerinde aktif bir rol oynamamakta, bununla beraber, başka sebeplerle bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen dalgalanmalar, diğer faaliyetlerde olduğu gibi, tarım sektörü üzerinde de etkisini göstermektedir. Profesör Clark «Tarım sektörünün konjonktür hareketleri üzerinde hiç etkisi yoktur denilemez, ancak bu etki pek önemli değildir» derken,⁷ Profesör Hansen görüşünü «Tarım sektörü iş aleminin futbol topudur» şeklinde daha kesin bir ifade ile belirtiyordu.⁸

Daha ziyade gelişmiş ekonomilerdeki durumu ifade eden bu görüşleri Profesör M.J. Bowman şöylece özetlemektedir :⁹ «Endüstrileşme, tarımın konjonktür dalgaları üzerindeki rolünü azalttı. Hernekadar, iyi veya kötü hasat konjonktür üzerine bir etki yaparsa da, tarımın refah ve buhranı büyük ölçüde iş ve sanayi alemindeki duruma bağlıdır. Tarım ürünleri için duyulan talep, iş ve sanayi alemindeki şartlara göre değişir. Genel refah döneminde sanayi fazla ham madde alacağı gibi, gelirleri yükselen tüketiciler de fazla gıda maddeleri satın alırlar. Genel buhran devirlerinde durum bunun tam aksidir.

(6) A.C. Pigou, *Industrial Fluctuations*; D.H. Robertson, *A Study of Industrial Fluctuations*.

(7) J.M. Clark, *Strategic Factors in Business Cycles* (1935), s. 62.

(8) Alvin Hansen, «The Business Cycle in its Relation to Agriculture», *Journal of Farm Economics*, 1932; A.H. Hansen, *Business Cycles and National Income*, (1951), Chap. 2.

(9) Mary J. Bowman ve George L. Bach, *Economic Analysis and Public Policy*, Prentice — Hall, New York 1949, S. 241-242.

«Hernekadar tarımla iş alemi ve sanayi arasında bir ilişki varsa da, daha ziyade genel veya sınaî konjonktür dalgalanmaları tarım sektöründeki dalgalanmaların sebebini teşkil eder».

Sonuç olarak, tarımsal üretimdeki hareketler ve değişikliklerle iktisadi faaliyet hacmi arasındaki karşılıklı ilişkilerin karmaşık olduğunu ve aynı zamanda yapılacak varsayımlara göre değişik sonuçlar verebileceğini söyleyebiliriz.¹⁰

Tarımın ekonomi üzerindeki etkileri: Gelişmiş ekonomilerde tüketim harcamaları içerisinde gıda maddeleri üzerine yapılan harcamaların payı çok azalmıştır. Ayrıca, bu tür harcamaların gelir elastikiyeti çok düşüktür. (0,2 veya daha az) Bu sebeplerle, konjonktürün tarım üzerindeki etkisi daha çok sanayiın tarımsal ham maddelere karşı talebi yoluyla kendini göstermektedir. Tarımın genel ekonomi üzerindeki etkisi ise çok azalmıştır.

Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerde, tarımın ekonomideki yerinin ve rolünün büyüklüğü, tüketim harcamaları içerisinde gıda maddelerinin önemli payı ve bunlara karşı talebin gelir elastikiyetinin 0,5 - 0,8 veya daha yüksek¹¹ olması nedenleriyle tarım sektörünün genel ekonomik değişmeler üzerindeki rolü henüz barizdir. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerde ileri ekonomilerdeki gibi muntazam konjonktür dalgalanmaları hemen hiçbir zaman tesbit olunamamaktadır.

Tarım sektöründe bir yılda yüksek bir ürün elde edilmesi, genellikle bu ürünlere karşı talebin fiyat elastikiyeti olduğundan, ürün fiyatlarını düşürecektir. Tarımsal ürünlerin tüketim harcamaları içindeki yerinin önemli ve bu mallara karşı olan talebin gelir elastikiyetinin fazla olması nedenleriyle, ürün fiyatlarının düşmesi gerçek ücretleri artırır, maliyetleri azaltır, ve kârları yükseltir. Bütün bu değişmeler, iş hayatı üzerinde olumlu etkiler yapar ve iş hayatını canlandırır.¹²

(10) «Tarımsal üretim değişiklikleri ile iktisadi faaliyet hacmi arasındaki muhtemel karşılıklı ilişkiler çeşitli ve karmaşıktır; ve ulaşılabilecek sonuçlar, bir ölçüde, kullanılacak özel varsayımlara bağlıdır. Bazı araştırmacılar tarımsal üretimde elde edilen artışların iş hayatını genişletici bir etki yarattığını ileri sürmüşlerdir. Ancak, bunun tam tersi sonuçlara varılması da muhtemeldir.» R.A. Gordon, *Business Fluctuations*, New York, 1952, s. 348.

(11) FAO, *Agricultural Commodity Projections*, Rome 1962.

(12) E.C. Bratt, *Business Cycles and Forecasting*, R.D. Irwin 1953, ss. 221-224.

Bununla beraber, tarımdaki uyarılmış değişmeler iş alemine tekrar aksedebilir: yüksek tarım üretiminin düşürdüğü fiyatlar tarımsal gelirlerde ve dolayısıyla tarım sektörünün sanayi ve diğer sektörler mallarına karşı olan talebinde bir azalma meydana getirebilir. Hatta gelir azalması tarımsal yatırımları ve arazi gibi aşınmaz malların fiyatlarını da düşürebilir. Bu sektörde iflaslara, likidite tercihinin artmasına ve sonunda bir durgunluğa yol açabilir.¹³ Tabii bu sonuncu olumsuz etki diğer olumlu etkinin aksi yöndedir ve nihaî sonuç bu iki etki arasındaki müsbet veya menfi farka göre belli olur.

Tarımsal ürünün normalin altında düşük olduğu yılda ise ekonomide aksi yönde gelişmeler meydana gelir: kıt olan tarımsal ürünlerin fiyatları yükselir; yükselen tarımsal fiyatlar, özellikle gıda maddeleri yoluyla, hayatı pahalılaştırır. Hayat pahalılığı gerçek ücretleri ve kârları azaltır. Öte yandan, gelirleri düşen çiftçilerin diğer mallara karşı talepleri azalır. Her iki yönden gelen olumsuz etkiler iş hacmini ve yatırımları yavaşlatır ve sonuç olarak ekonomide bir durgunluk başgösterir.

Tarım sektöründe üretimin bol veya kıt olmasının, ilk ve doğrudan doğruya etkileri, ulaşım, iç ve dış ticaret, sanayi ve makine kuruluşları gibi bazı sektörler üzerinde görülür. Bol hasat bu sektörlerde daha büyük iş hacmi sağlarken, kıt hasat aynı sektörlerin faaliyetlerini kısıtlayıcı yönde etkiler yapar. Her iki türlü etkin şiddeti, tarım sektörünün ekonomideki yeri ve payı ile bağlantılıdır.

III. Konjonktürün Tarım Üzerine Etkileri

Genel konjonktür hareketlerinin tarım üzerindeki etkileri, bu sektörün yukarıda işaret edilen özellikleri dolayısıyla, daha ziyade tarım fiyatlarının dalgalanması şeklinde sonuç verir. Tarımsal üretimin ve yatırımların bu hareketlere karşı tepkileri hem sınırlı güçte, hem de geç ve yavaş olur. Elverişli konjonktür, bir yandan, gıda maddeleri, öte yandan, sanayi ham maddeleri talepleri yolu ile tarım ürünleri fiyatlarını ve dolayısıyla çiftçi gelirlerini yükseltir. Bu olumlu değişmenin üretim ve yatırımlara aksettirilmesi için güç ve şiddetinin önemli ölçüleri bulması, aynı zamanda, değişimin geçici değil fakat sürekli bulunması gerekir. Tarımsal üretimde böyle olumlu bir değişme uyarılabilirse bunun

3) R.A. Gordon, *Business Fluctuations*, New York, 1952, s. 349.

iş hayatına tekrar aksetmesi ve iktisadi alandaki canlılığı güçlendirmesi mümkündür.

Halbuki, konjonktürün kötüye gitmesi, gene tarım sektörünün özellikleri yüzünden, hemen ve şiddetle ürün fiyatlarına akseder. İktisadi durgunluk ve buhran dönemlerinde diğer sektörler üretimlerini düşen fiyatlara göre ayarlarlar. Bu ayarlama sonunda diğer sektörlerde önce mal kıtlığı, sonra işsizlik görülür. Fakat bu sektörlerin ürettikleri malların fiyatları ve dolayısıyla üreticilerin kârları önemli derecelerde düşmez.

Tarımsal fiyatlarda dalgalanmalar : Aynı durumla karşılaşan tarım sektörü, daha önce belirtilen sebeplerle, üretimini kısamaz. Hatta birçok durumlarda, çiftçiler gelirlerini sabit tutabilmek ümidi ile üretimlerini bir miktar artırırlar. Tarım ürünlerine, özellikle gıda maddelerine karşı olan talep oldukça müstakar bulunduğundan tarımda buhrana karşı bir miktar mukavemet görülür. Ancak, bu etki pek kuvvetli değildir ve erinde gecinde tarım fiyatları aşırı derecede düşmeğe mecbur kalırlar. Bu durumu Büyük İktisadi Buhrana ait rakamlarla şöylece açıklayabiliriz :

Buhran yıllarında tarımsal ürünlerde dünya ticareti hacim itibriyle en çok % 12 oranında azalırken, diğer malların ticaret hacmi % 37,7 kadar azalmıştır. Buna karşılık, tarımsal malların birim değerleri % 63,7 oranında azalırken diğer malların ki ancak % 54,2 oranında azalmıştır.¹⁴ Aynı buhran döneminde Amerika Birleşik Devletlerinde tarımsal üretim en fazla % 9 oranında azalırken sınai üretimdeki azalma % 44'i bulmuş, buna karşılık çiftçi eline geçen fiyatlar % 36 oranında azalırken çiftçilerin ödedikleri fiyatlar en çok % 9 oranında düşmüştür.¹⁵ Her iki halde de, bir yandan tarımsal üretimin az değiştiği, buna karşılık, tarım ürünlerinde fiyatların çok dalgalandığı, öte yandan ise, sınai üretimin çok değiştiği ve buna karşılık sınai mamûllerde fiyatların az dalgalandığı açık bir şekilde görülmektedir.

Bu durum çiftçilerin gelirlerini ve satın alma güçlerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Nitekim, 1929 yılında 1000 dolarlık bir borcu ödemek için Amerikan çiftçisininin 965 buşel buğday üretmesi yeterken, buhranın en derin noktası olan 1932 yılında aynı miktar borcu karşılamak için 2618 buşel buğday üretmesi gerek-

(14) L.B. Bacon ve F.C. Schloemer, *World Trade in Agricultural Products — Its Growth; Its Crises; And the New Trade Policies*, International Institute of Agriculture, Rome 1940, s.2.

(15) T.W. Schultz, *Agriculture in an Unstable Economy*, s. 135.

mekte idi.¹⁶ Bu rakamlar da çiftçilerin buhranda uğradıkları gelir kaybı ve satın alma gücü eksilmesi hakkında bir fikir vermektedir. Bu örnekte verilen rakamlar gayrisafi gelir üzerinden hesaplanmışlardır. Tarımsal üretim harcamaları ve girdi fiyatları buhran yıllarında nisbî olarak az etkilendiği için, net çiftçi gelirlerindeki azalma ve dalgalanmanın gayri safi gelirdeki azalma ve dalgalanmadan daha da fazla olduğunu burada belirtmek gerekir.

Tarım ürünleri fiyatlarındaki dalgalanmalar, çiftçiler üzerinde, üretimlerini konjonktür durumuna göre ayarlamaları bakımından bir miktar olumlu etki yapar. Buna karşılık, fiyat dalgalanmaları; tarımda belirsizliği artırmak, rasyonel üretim kararlarını güçleştirmek, kaynak tahsisinde yapılan hataları çoğltmak, maliyetleri arttırmak, böylece kaynak israfına sebep olmak, gelirleri azaltmak, sermaye yatırımlarını ve tarıma sermaye akımını azaltmak gibi pek çok olumsuz etkiler yapar. Bu olumsuz etkilerin toplamı, her zaman, yukarıda sözü edilen olumlu etkiden daha büyüktür. Tarım sektörünün özellikleri, fiyat sisteminin bu sektörde üretim ve tüketimi birbiri ile iyi bir şekilde ayarlamasına imkân vermemektedir. Bozuk bir termostata benzetilen tarım fiyatları özellikle buhran dönemlerinde birçok ekonomik ve sosyal sorunlar doğurmakta, refah zamanlarında ise arazi spekülasyonlarını teşvik etmek suretiyle yine olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Plânlı ekonomide durum: Büyük İktisadî Buhran sonunda başlayıp İkinci Dünya Savaşı döneminde ve daha sonraki yıllarda sürdürülen güdümlü ve plânlı ekonomi politikaları, genel olarak, konjonktür dalgalanmalarını azaltmış ve etkilerini hafifletmiştir. Bu politikaların kullandıkları ekonomik, mali ve nakdi araçlar ve iktisadî plânlama tekniği gittikçe daha etkili bir şekilde konjonktür hareketlerini istidlâl edebilmekte, önlemekte ve tedavi etmektedir. Bu arada tarım sektörüne uygulanan fiyat destekleme, girdilere subvansiyon verme, çiftçiye direkt gelir yardımı yapma, tüketimi teşvik etme, gümrük himayeleri, vergi muafiyetleri ve istisnaları tanıma gibi politikalar, bir yandan bu sektörün üretim hacmini ve bileşimini yeniden ayarlarken, öte yandan da tarımsal geliri yükseltmekte veya hiç olmazsa daha fazla düşmesine engel olmaktadır.

(16) F.L. Thomsen ve R.J. Foote, *Agricultural Prices*, Mc Graw—Hill, New York 1952, s. 3. Bir buşel 35,2 litre veya 27,2 kg. ağırlığında buğdaydır.

Bütün bu politikalar, konjonktür seviyesi üzerine etkilerde bulunmaktadır. Bir defa, artan tarım gelirleri bu sektörün efektif talebini artırarak doğrudan doğruya genel ekonomik duruma etki yapmaktadır. Sonra, tarımsal fiyatlardaki yükselme, şehirlerde bu ürünleri satın alan tüketicilerin harcamalarının bileşimini tarım dışı mallar lehine olarak değiştireceğinden, ayrıca, dolaylı yoldan da konjonktürü etkilemektedir. Tarım sektörüne yapılan devlet yardımlarının finansman şekli keza dolaylı yoldan ekonomi üzerine etki yapmaktadır. Gerçekten, bu yardımların önemli miktarları bulunduğu yıllarda bunların finansmanı banka sistemi yoluyla açıktan sağlanmış ise şüphesiz olarak ekonomide bir enflasyon baskısı yaratacaktır. Fiyat desteklemenin malî yükünün genel bütçeye aktarılması halinde ise vergilerin bileşimi ve devlet hazinesinin likidite durumlarına göre ekonomi üzerinde farklı etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu sonuncu durumda, malî yardımların çiftçilerin tüketim ve yatırım harcamaları üzerindeki teşvik edici etkileri ile vergi mükellefleri ve tarım dışı sektörler üzerindeki muhtemel deflasyonist etkilerini karşılaştırmak gerekir.¹⁷

IV. Türkiye'de Tarım ve Konjonktür İlişkileri

Konjonktür hareketleri ile tarım sektörü arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde yukarıdaki bölümlerde yapılan açıklamalar ışığında Türkiye'deki duruma biraz daha yakından bakmakta yarar vardır. Tarım ve konjonktür ilişkileri konusu üzerinde Türkiye'de yapılmış araştırmalar yok denilecek kadar azdır. Tam bir analiz yapmak için gerekli bilgiler eksik, kısıtlı ve yetersizdir. Bununla beraber, yukarıda az gelişmiş ülkeler için yapılan gözlemler, gelişmekte olan bir ekonomi niteliği gösteren ülkemiz için de genel olarak ve büyük ölçüde geçerlidir, denilebilir.

Bilindiği gibi, Türkiye'de tarım, hâlâ ekonominin en önemli ve büyük sektörü olmakta devam etmektedir. Tarımsal üretimin tabiata bağlılığı pek kuvvetlidir. Üstelik iklim ve yıllık hava şartları ülkenin büyük kısmında oynak ve güvenilemez bir durumdadır. Bu yüzden tarımsal üretimin miktar ve kalitesi üzerinde, çiftçilerden önce, hatta ekonomi politikası veya plândan çok tabiatın sözü geçmektedir. Üretimleri büyük dalgalanmalar gösteren ürünler genellikle kıt, tarımsal gelişme yavaş, tarımda geçimini sağlayan nüfus oranı fazla ve bunların artış hızı yüksektir. Bu durumda, tarımsal fiyatlar ve gelirler düşük, istikrarsız, bütün bu bo-

(17) R.A Gordon, *a.g.e.* s. 350.

zuklukları düzeltmek üzere devletin uyguladığı çeşitli politikalar nitelik ve ölçü bakımından sınırlı ve yetersizdir.

Türkiye'de genel konjonktür dalgalanmalarını açık olarak tesbit edemediğimiz gibi ülkemizde konjonktür durumunu ve seviyesini belirliyen sıhhatli göstergeler de yoktur. Hernekadar tarımsal üretimin gidişini takibe yarayan «tüm tarım ürünleri» ve «gıda maddeleri üretim endeksleri» Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı (FAO) tarafından hazırlanmakta ise de, tarımsal fiyatlar seviyesini gösterecek olan «çiftçi eline geçen fiyatlar endeksi» ile tarım gelirleri ve çiftçilerin refah durumları hakkında bilgi vermeğe yarayacak olan «çiftçiler tarafından ödenen fiyatlar endeksi» Türkiye'de yoktur. Bu sebeple, bu tebliğdeki sınırlı analizlerde, çeşitli temel yıllara göre hesaplanmış bulunan tarımsal üretim endekslerinin aynı temel yıla (1938 yılına) irca edilmiş bir serisi ile, genel ekonomik durumu en iyi aksettireceğini umduğumuz «toptan eşya fiyatları endeksi» serisi (keza aynı temel 1938 yılına irca edildikten sonra) kullanılmaktadır.

Tarımın ekonomi üzerine etkileri: Tarım sektörünün ekonomi üzerindeki etkileri tarımsal üretimdeki, fiyat ve gelirlerdeki değişmeler yoluyla olmakta ve etkilerin toplam hacmi önemli ölçüleri bulmaktadır. İktisadi gelişme, şehirleşme ve yüksek nüfus artışı sebepleriyle Türkiye'de tarım ürünlerine, özellikle gıdalara karşı olan talep yüksektir. 1950-1960 dönemi için yapılan bir hesaba göre, yıllık talep artışı % 4,5'i,¹⁸ plânlı dönem için yapılan başka bir hesaba göre ise % 4,7'yi bulmaktadır.¹⁹ Bu yüksek talep artışı oranı tarım ürünleri üzerinde büyük bir baskı yapmaktadır.

Öte yandan, keza gelir artışı ve şehirleşme sebepleriyle talebin nitelik ve bileşimi de değişmektedir: Gittikçe hayvansal ürünler, taze meyveler ve sebzeler gibi daha değerli gıdalara doğru kayan talep, aynı zamanda pazara arzedilen ürünlere doğru da yönelmektedir. Bütün bu etkiler, nitelikleri gereği olarak düşük talep esnekliğine sahip olan gıda maddelerinin fiyatlarını artırmaktadır. Nüfusun hali hazırdaki yetersiz beslenme seviyesi ve beslenmenin elverişsiz bileşimi, artan fiyatlar karşısında tüketicile-

(18) US Department of Agriculture, *Changes in Agriculture in 26 Developing Nations, 1948 to 1963*, s. 12.

(19) Nüfus başına ortalama gelir artışı % 3,5 ve talebin gelir elastikiyeti 0,6 olduğuna göre, kalkınma sonucunda talepteki artış % 2,1 eder. Buna yıllık ortalama nüfus artışı olan 2,6 eklenirse talep artışı % 4,7 olur.

rin daha ucuz gıda maddelerine kaymaları imkânlarını sınırlamaktadır. Zira, hali hazırda hububat ve baklagiller gibi nisbeten ucuz gıda maddeleri beslenmede en büyük yeri tutmaktadır. Alınan gıdaların toplam miktarında bir azalma yapmak imkânı da, günlük kalori seviyesinin sınırlılığı karşısında, pek yoktur. Türkiye'de gıda maddeleri üzerine yapılan harcamaların toplam tüketim harcamaları içerisinde bazen % 60-70 gibi bir yer tutması, şehirlerde orta gelirli kalabalık sınıflarda bile bu oranın % 50 den aşağı düşmesi dikkate alınır,²⁰ gıda maddeleri fiyat artışlarının büyüklüğü ve bundan doğacak enflasyonist baskının önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu iddianın ispatı tarımsal üretim ve toptan eşya fiyatları endekslerini birarada gösteren Tablo : 1'de oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo : 1'de görüldüğü üzere, bu endekslerin her ikisi önemli bir ölçüde ters yönde hareket etmektedirler. Bu da tarımsal ürünlerde arz artışının genel ekonomik durum üzerinde olumlu etkiler yaptığını gösterir. Bu ilişkiyi bazı örneklerle belirtmek müm-

TABLO : 1

**Türkiye'de Toptan Eşya Fiyatları ve Tarımsal Üretim Endeksleri
1927-1970**

Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları (1938 = 100)	Tarımsal Üretim (1948 = 100)
1927	149	54,6
1928	153	54,5
1929	155	68,6
1930	118	65,9
1931	101	72,2
1932	87	61,0
1933	76	70,9
1934	79	74,7
1935	86	75,1
1936	96	82,8
1937	100	81,5
1938	100	89,4
1939	102	93,0
1940	127	96,4
1941	176	90,9

(20) Reşat Aktan, *Analysis and Assessment of Economic Effects*, P.L. 480, Title I Program, Turkey, Ankara 1965, s. 253-254.

Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları (1938 = 100)	Tarımsal Üretim (1948 = 100)	
1942	341	98,6	
1943	592	87,2	
1944	461	84,1	
1945	446	68,5	
1946	429	99,3	
1947	435	90,6	
1948	468	100,0	
1949	505	82,0	
1950	453	98,4	
1951	482	118,8	
1952	486	145,2	
1953	497	139,5	
1954	549	117,9	
1955	591	124,6	
1956	691	133,5	
1957	818	138,5	
1958	942	156,3	
1959	1130	155,3	
1960	1187	158,7	
1961	1225	154,5	
			(1952-56 = 100)
1962	1291	163,4	134
1963	1347		140
1964	1338		146
1965	1451		141
1966	1526		157
1967	1601		160
1968	1737		168
1969	1845		166
1970	1966		171

Kaynak : R. Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara, 1954 s. 349; *İstatistik Yıllığı : 1959*, DİE Yayını no. 380, s. 375; *Fiyat Endeksleri Bülteni*, Ocak 1972, DİE yayını, s. 19; *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, DİE yayını no. 580, s. 402; G. Kazgan, *Türkiye'de Tarımsal Gelişme*, İstanbul, 1966, s. 16; G. Kazgan, *Türkiye Ziraatında Arz Fonksiyonu*, İstanbul, 1962, s. 17; FAO, *Production Yearbook*, 1969, s. 28; FAO, *The State of Food and Agriculture 1971*, s. 99.

GRAFİK : 1

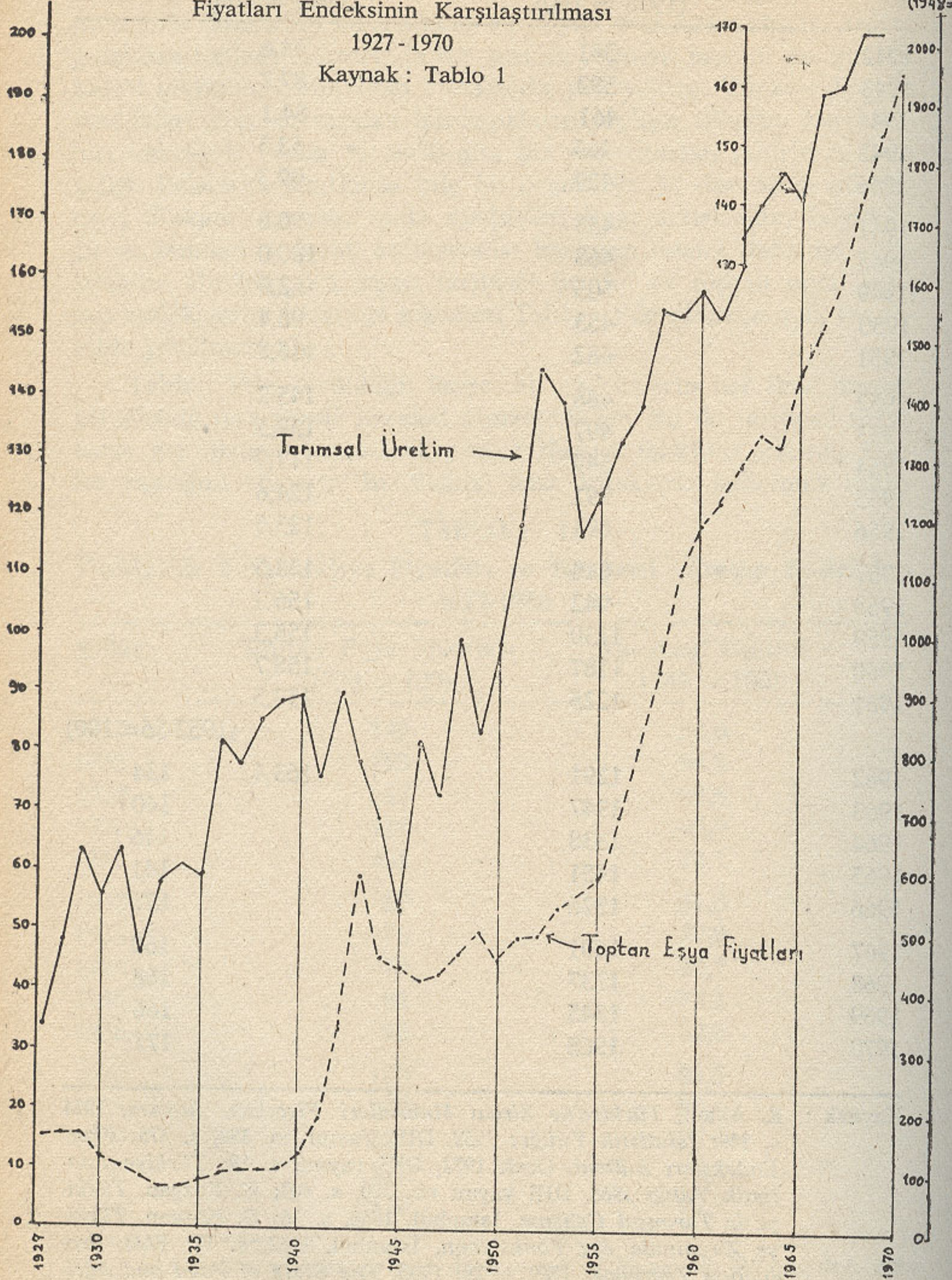
Tarımsal Üretim
(1938 = 100)

İstanbul'da Tarımsal Üretim Endeksi ile Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin Karşılaştırılması

1927 - 1970

Kaynak : Tablo 1

Toptan Eşya Fiyatları
(1948 = 100)

kündür. Meselâ, tarımsal üretimde 1944-1947 yıllarında görülen önemli düşmeler, 1943 yılından beri düşmekte olan toptan eşya fiyatları endeksini yukarı doğru çeviren en önemli faktör olsa gerektir. 1950-1953 yılları arasındaki sürekli tarımsal üretim artışı toptan eşya fiyatları endeksini önce düşürmüştü, sonra istikrarlı bir seviyeye ulaştırmıştır. 1954 yılında tarımsal üretimdeki önemli düşme, Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktasını teşkil etmiş, İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde görülen en önemli enflasyonlardan birisinin başlangıcı olmuştur. Daha sonraki dönem içinde de fiyat artışları ile tarımsal üretim arasında bir yakınlık sezilmektedir. Yani tarımsal üretimin yüksek olduğu yıllarda (1956-1957) fiyatlardaki artış hızı düşmekte, buna karşılık, tarımsal üretimin geri kaldığı yıllarda (1958-1959) fiyatlardaki artış hızı şiddetlenmektedir. Enflasyonun durakladığı 1961-1962 yılındaki tarımsal üretim artışının oldukça yüksek olması dikkati çekicidir.

Belki de tarımsal üretimle toptan eşya fiyatları seviyesi arasındaki tüm ilişkiler içerisinde en önemli dönem 1962-1964 yıllarıdır. Tarımsal üretimin hızlı artış gösterdiği, tahıl üretiminin 14,6 milyon tondan 17,4 milyon tona çıktığı bu dönemde toptan eşya fiyatları endeksi 1949 yılından beri ilk defa olarak düşmüştür. Daha sonraki yılda (1965) tarımsal üretim önemlice azalırken ve tahıl üretimi tekrar 14,3 milyon tona düşerken fiyatlar sert bir çıkış kaydetmiştir. Tarımsal üretimin 1969 yılındaki durgunluğu ve buna karşılık 1971 yılındaki büyük artışı, tablo ve grafikte tamamen görülmemekle beraber, fiyatlar ve genel ekonomik durum üzerinde önemli etkiler yapmıştır.

Toptan eşya fiyatları endeksi içerisinde gıda maddeleri ve yemler grubunun önemli bir ağırlık taşıdığı, bu yüzden yukarıda yapılan analizlerin yanıltıcı olabileceği iddia edilebilirse de bu görüş pek geçerli görülmemektedir. Zira, aynı analizler endeksin sanayi hammaddeleri ve yarı mamûller alt bölümü ile yapıldığında gene benzer sonuçlar elde edilmektedir. Esasen, uzun dönemde endeksin alt bölümleri önemli ölçüde bir arada hareket etmektedirler. (Tablo 2).

Tarımsal üretimin talep artışını karşılayamaması sonucu ortaya çıkan, gıda maddelerindeki fiyat artışları, ekonominin diğer sektörlerini bir başka yoldan da etkilemektedir. Gıdalara yapılan harcamalar, fiyatlarının artması sonucu olarak artmakta, bu da diğer sektörlerin mallarına karşı olan talebi azaltmaktadır. Fert

başına gelirlerin sınırlılığı ve gıdaların halkın tüketimindeki önemli yeri ve payı dikkate alınırsa bu etkinin de güçlü olabileceği kendiliğinden anlaşılır.

TABLO : 2

**Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin «Gıda Maddeleri ve Yemler»
ve «Sanayi Hammaddeleri ve Yarı Mamuller» Alt Bölümleri
1960 - 1970**

Yıllar	Genel Endeks		Gıda Maddeleri ve Yemler		Sanayi Hammaddeleri ve Yarı Mamuller	
1958	100		100		100	
1960	126		127		124	
1961	130		136		119	
1962	137		148		119	
1963	143	100	154	100	124	100
1964	142	...	151	...	125	...
1965	154	...	166	...	135	...
1966	162	115	175	116	138	112
1967	170	123	182	124	147	122
1968		127		126		129
1969		137		137		137
1970		146		141		154

Kaynak : *Türkiye İstatistik Yıllığı* : 1968, DİE yayını no. 580, s. 402; *Fiyat İndeksleri Bülteni* : Ocak 1972, DİE yayını, s. 19.

Tarımın ulaşım ve ticaret üzerine etkileri : Tarımsal üretim ekonominin tümünü etkilediği gibi, ayrıca, bazı sektörler üzerinde doğrudan doğruya etkilerde de bulunmaktadır. Tarımın doğrudan etkisi altında kalan sektörler arasında başta ulaştırma ve ticaret faaliyet dalları gelir. Bu üç sektörün büyüme hızları karşılaştırıldığında aralarında önemli bir ilişkinin bulunduğu tesbit edilmektedir. Tablo : 3 ve Grafik : 2'de üç sektörün ortalama yıllık gelişme hızları ile ekonominin genel gelişme hızını gösteren milli gelir artışları bir arada verilmektedir.

Tablo : 3 ve Grafik : 2'ye göre, 1961 ve 1962 yıllarında tarım sektörünün % 5,6 ve % 7,6 gibi yüksek büyüme hızları göstermiş olması, ticaret sektörünün 1962 ve 1963 yıllarında % 6,4'den önce % 7,3'e, sonra % 8,7'ye ulaştırma sektörünün ise % 5,9'dan %

TABLO : 3

**Tarım, Ticaret ve Ulaştırma Sektörlerinde ve Ekonomide
Ortalama Yıllık Büyüme Hızları**

1962 - 1970

(1965 yılı fiyatları ile)

Yıllar	Tarım	Ticaret	Ulaştırma	GSMH.
1961-1962	5,6	6,4	5,9	6,0
1962-1963	7,6	7,3	8,4	7,8
1963-1964	—	8,7	6,3	4,6
1964-1965	-3,3	6,8	7,0	4,3
1965-1966	11,4	8,7	7,5	10,7
1966-1967	0,9	8,0	7,0	5,7
1967-1968	1,9	8,3	8,0	6,7
1968-1969	-0,1	7,4	8,8	6,0
1969-1970	-2,0	6,5	6,7	4,4
1970-1971	9,5	8,0	7,9	9,5

Kaynak : 1971 Yılı Programı, DPT yayını, Ankara, 1971, s. 28.

8,4'e yükselmesinde rol oynamıştır. Daha sonraki yıllarda tarımda büyüme hızının önce sıfıra sonra % -3,3'e inmesi, ticaret ve ulaştırma sektörleri üzerinde olumsuz etkiler yapmış, ticarete büyüme hızı % 8,7'den % 6,8'e ulaştırma sektöründe ise % 8,4'den % 6,3'e inmiştir. Tarımda % 11,4 gibi çok yüksek bir büyüme hızının elde edildiği 1966 yılında önce ticaret sektörü % 8'in üstünde bir gelişmeye, sonra da ulaştırma sektörü yüksek bir gelişme hızına kavuşmuştur. Fakat daha sonraki yıllarda tarımsal üretimde büyüme hızının azalması ticaret ve ulaştırma sektörlerinde de gelişme hızlarını % 6,5 dolaylarına indirmiştir.

Tarımsal üretim artış hızı ile genel ekonominin artış hızı arasındaki ilişki, tarımın ekonomideki yüksek payı dolayısıyla, çok açık ve belirgin bir hal almaktadır.

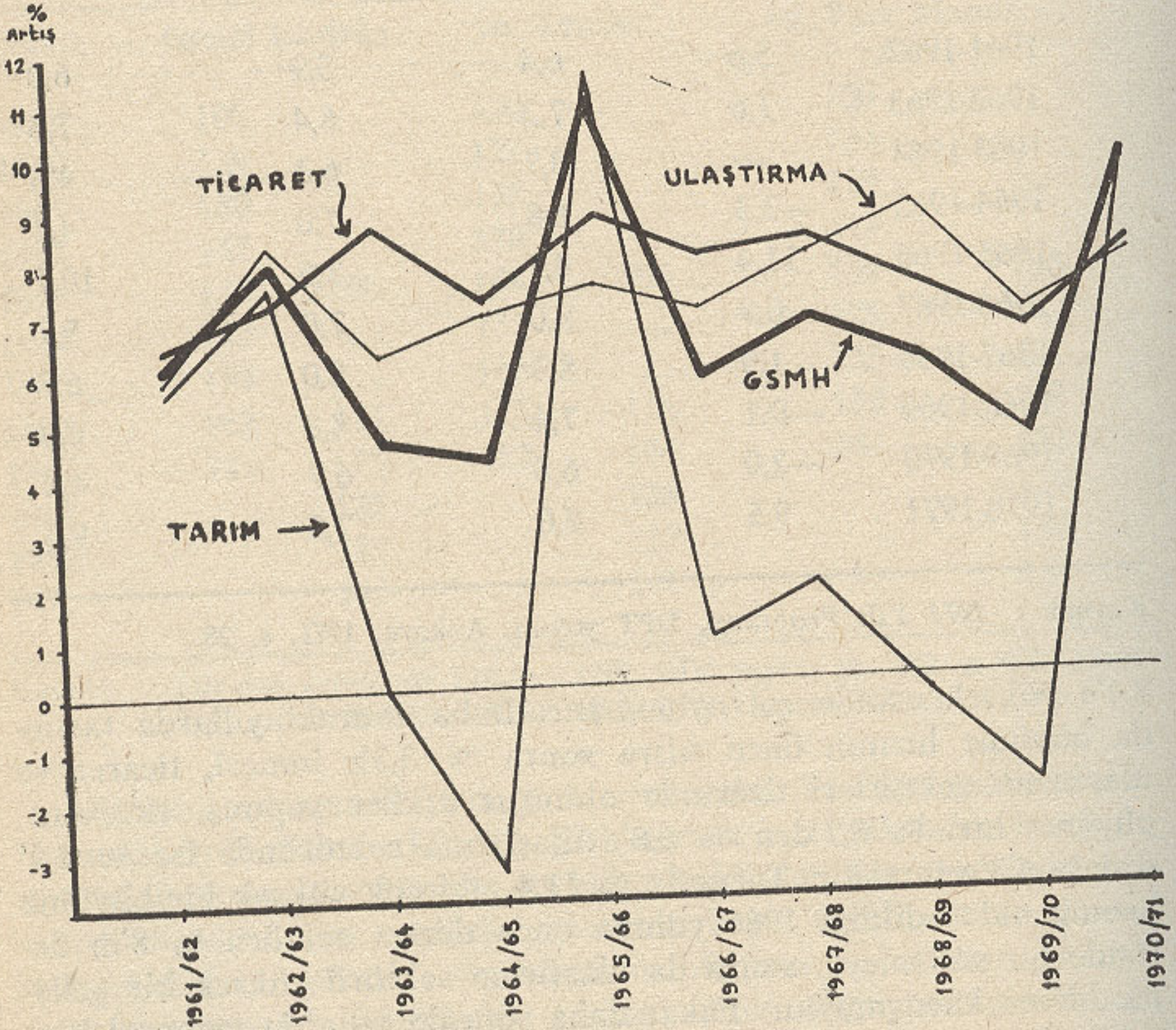
Tarımsal üretimle dış ticaret arasında yukarıda söylenenlere benzer ilişkiler sezilmektedir. Gelişen ülkelerin karşılaştıkları en

önemli darboğazlardan birisi olan dış ticaret, özellikle ihracatın sınırlı olması ve bu yüzden ithalatın da sınırlı kalmak zorunda bulunması şeklinde kendini göstermektedir. Genellikle ihracat dış

GRAFİK : 2

Türkiye'de Tarım, Ticaret ve Ulaştırma Sektörleri ile Ekonominin Tümüdeki Büyüme Hızları

1961 - 1971

Kaynak : Tablo 3

talebe ve ihracat mallarının fiyat elastikliğine büyük ölçüde bağlı olmakla beraber, bu şartların elverişli bulunduğu zaman ve durumlarda ihracat, tarımsal üretimin miktarıyla yakın korelasyon halindedir. Gerçekten, tarımsal üretimde yıldan yıla görülen değişmelerle toplam ihracat içindeki tarım ürünleri payları karşı-

laştırıldığında, hiç olmazsa bazı yıllarda böyle bir ilişki tesbit olmaktadır. (Tablo : 4).

Örnek olarak, 1936 yılındaki önemli tarımsal üretim artışı 1937 yılı ihracatında tarım ürünlerinin payını % 93,6'ya çıkarmakta, 1950-1953 dönemindeki tarımsal üretim artışları tarım maddelerinin ihracattaki paylarını keza % 90 üstünde tutmakta, buna

TABLO : 4

**Tarımsal Üretim Endeksi ve İhracatta Tarım Ürünleri Payı
1935 -1966**

Yıl	Üretim Endeksi (1948 = 100)	İhracat Payı (%)	Yıl	Üretim Endeksi (1948 = 100)	İhracat Payı (%)
1935	75,1	84,2	1952	145,2	95,6
1936	82,8	77,8	1953	139,5	75,2
1937	81,5	93,6	1954	117,9	84,0
1938	89,4	88,0	1955	124,6	79,5
1939	93,0	83,5	1956	133,5	76,3
1940	96,4	85,5	1957	138,5	84,7
1941	90,9	81,3	1958	156,3	81,6
1942	98,6	81,4	1959	155,3	87,9
1943	87,2	78,5	1960	158,5	79,6
1944	84,1	77,8	1961	154,5	81,6
1945	68,5	75,4	1962	163,4	83,7
1946	99,3	86,1	(1952-56 = 100)		
1947	90,6	87,2	1962	134	83,7
1948	100,0	92,3	1963	140	84,5
1949	82,0	91,8	1964	146	79,8
1950	98,4	93,1	1965	141	81,6
1951	118,8	98,4	1966	158	78,0

Kaynak : G. Kazgan, *a.g.e.*; FAO, *a.g.e.*; Planning and Research Organization, Ministry of Agriculture, *Trends in Turkish Agriculture, 1938-1966*, s. 97.

karşılık, 1954 yılının düşük tarımsal üretimi ertesi yılda tarım maddelerinin ihracat payını % 80'in altına indirmekte, 1959 yı-

linda tarımsal üretim düşüklüğü ihracat payını gene % 87,9'dan % 79,6'ya düşürmekte etkili olmuştur. 1965 yılının düşük tarımsal üretimi de 1966 yılı ihracatını azaltmış gibi görünmektedir.

Tarımsal üretimin özellikle 1954 yılından sonraki dönemde kıtlıklar ve yetersizlikler gösterdiği bilinmektedir. Bu da tarımsal ürünler, özellikle gıda maddeleri ithalatını gerektirmektedir. Karşılık paraları ile Türkiye'ye satılan, bazen de hibe olarak verilen Amerikan tarım ürünleri fazlaları imkânlarından (P.L. 480) veya başka kaynaklardan sağlanan bu tarımsal ürünler ithalatı önemli yekûnlara çıkmakta (1970 yılında 66,3 milyon dolar değerinde) bu da toplam tüketim malları ithalatının % 43'ini, toplam ithalâtın ise % 6,5'ini tutmakta idi. Önemli miktarları bulan ithalat kıt döviz kaynaklarının kullanılması açısından diğer sektörleri ve ekonomiyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Tarımsal gelir dalgalanmaları: Tarımsal gelirlerdeki dalgalanmaların ekonominin diğer bölümlerini etkileyeceği tabiidir. Tarımsal üretim hava şartlarının etkisi altında olarak yükselirken, tarım ürünleri fiyatları, özellikle gıda maddeleri fiyatları aynı oranda düşmemektedir. Bu durumun sonucu olarak yüksek üretim tarımsal reel gelirleri artırmaktadır. Öte yandan, üretimin az olduğu yıllarda fiyatlar önemli yükselmeler göstermekte, ancak pazarlama sisteminin ve ticaretin işleyiş tarzı bu yükselmenin önemli bir kısmını tarım sektörüne yansıtılmamaktadır. Sonuç olarak, nakdi gelirler ve daha çok reel gelirler düşmektedir.

Bu duruma göre, Türkiye'de, yüksek tarımsal ürün elde edildiği yıllarda ekonominin tümünde genellikle bir genişleme olmakta, kişilerin reel gelirleri artmakta, genel fiyatlar seviyesi istikrarlı olmaktadır. Buna karşılık, tarımsal üretimin düşük olduğu yıllarda hızla yükselen fiyatlar enflasyonist baskılar meydana getirmekte, düşen reel tarımsal gelirler genel talebi kısıtlamakta ve neticede ekonomi bir daralma içerisine girmektedir. Gerçekten, 1950-1953 yıllarında, Türkiye'de genel iş hacmi, reel gelirler hızla genişlerken, fiyatlar da istikrarlı bir seviye izlemiştir. 1954 yılında tarımsal üretim hacmindeki önemli düşüş ekonomide büyük güçlükler yaratmış, bu yıl enflasyonist bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Tarımsal gelirler üzerinde devletin destek ve yardım politikalarının da önemli etkileri olmaktadır. Özellikle bu tür politikaların finansmanı banka kredileri ile yapıldığı yıllarda açık bir

şekilde enflasyonist baskılar ekonomide doğmaktadır. Özetlersek, Türkiye'de tarım sektörünün ekonominin tümü üzerindeki etkileri, üretim, fiyatlar ve gelirler yollarıyla olmakta ve önemli ölçüleri bulmaktadır. Tarımsal üretim, fiyat ve gelirlerdeki dalgalanmalar diğer kesimlerde ve ekonominin bütününde dalgalanmalara sebep olmakta, genellikle bu etkiler enflasyonist baskı yönünde olmaktadır.

Tarım sektörünü etkileyen faktörler: Tarım sektörünün diğer sektörlerde ve ekonominin bütününde meydana gelen hareketlerden de etkilendiği muhakkaktır. Türkiye'de ileri ekonomilerdekine benzer belirli konjonktür dalgalanmaları tesbit edilememektedir. Bununla beraber, ekonomiyi etkileyen önemli olaylar, tarımı da az veya çok etkilemiştir. Tarım üretimi fiyatlarla yakın bir ilişki içerisinde değildir; ürün fiyatlarının seviyesi, üretim kararları üzerinde ileri ülkelerde olduğu derecede ve şekilde etki yapmazlar. Çiftçi daha çok elinde bulunan kaynaklar ve teknolojik imkânlarla göre ekilişi ayarlar; asıl ürünün miktarını da hava şartları tayin eder. Yılda ürettiği ürünü arttırmak için çiftçi büyük çabalar harcarsa da bundaki başarısı istikrarlı değildir. Bununla beraber, Büyük İktisadî Buhranın ve İkinci Dünya Savaşının tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkileri açık olarak görülmektedir. Keza devalüasyonlar gibi malî olaylarla 1960 İhtilâli ve 1971 Muhtırası gibi önemli siyasî olayların tarım sektörü üzerinde olumsuz etkileri hissedilmiştir. Buna karşılık, ülkemize sağlanan Marşal yardımının ve diğer önemli ekonomik ve askerî yardımların, Kore harbinin yarattığı elverişli dünya konjonktürünün, çok partili hayatın ilk yıllarında uygulanan liberal siyasî ve iktisadî politikaların tarım üretimi üzerinde olumlu etkileri olmuştur.

Gıda maddelerine karşı olan yüksek talebin, birçok tarımsal maddelerin üretimindeki kronik kıtlıklar karşısında tarım fiyatlarını yükseltme eğiliminde olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna göre, ekonomideki daralma eğilimlerinin bu tür ürünlerin fiyatları ve üretimleri üzerinde fazla etkileri olmayacaktır. Bununla beraber, sanayi hammaddeleri ve ihraç ürünleri talep ve fiyatları genel ekonomik duruma karşı daha hassas olduklarından ekonomideki daralma ve genişleme eğilimlerinin bunlar üzerindeki etkileri oldukça büyük olmaktadır. Ekonominin tarım üzerindeki olumlu etkisi yavaş ve geç olmakta, olumsuz etki ise daha şiddetli ve süratli hissedilmektedir. Genel ekonomik gelişmenin tarım sektörünü peşinden sürükleyememesine karşılık tarımın ona ayak bağı olduğunu ve 1929 buhranında görüldüğü gibi, ikti-

sadî durumun kötüleştiği dönemlerde, bazı ürünlerin fiyatlarının normal yıllardaki seviyesinin beşte birine kadar düşebildiğini burada belirtmek yerinde olur.²¹

Ekonomide görülen bozukluklar ve daralmalar tarımı başka yoldan da etkilemektedir. 1950'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan enflasyon ve bununla mücadele etmek üzere alınan tedbirler tarım sektörünü az girdi kullanma yönünde önemli derecede etkilemiştir. Bu etkiye örnek olarak 1950-1955 döneminde 42.000 tondan 138.000 tona çıkan kimyasal gübre kullanımının, 1960 yılına kadar tekrar 106.000 tona düştüğünü; 1957 yılına kadar sürekli şekilde artan traktör sayılarının ilk defa olarak 1958-1959 yıllarında azalarak 44.144 den 41.896'ya indiğini, keza mücadele ilâçları kullanımında 1954-1955 yıllarında bir miktar azalmalar olduğunu söyleyebiliriz.²²

V. Özet ve Sonuç

Yukarıdanberi yapılan açıklamaları kısaca özetlemek gerekirse, şunları söylemek mümkündür :

Tarım sektörünün bilinen özellikleri yüzünden kendine has dalgalanmaları vardır. Ancak, bu dalgalanmalar büyük ölçüde genel konjonktür hareketlerinden müstakil bulunmaktadır. Tarım ürünleri fiyatlarında görülen mevsimlik hareketler müstesna, klâsik manadaki konjonktür dalgalanmaları daha çok sanayileşmiş ileri ekonomilere hastır. Az gelişmiş ve halen gelişen ülkelerde bu gibi muntazam hareketlere pek rastlanmaz. İleri ülkelerde tarım tamamen iş hayatının etkisi altında olduğu halde, az gelişmiş ekonomilerde tarım tüm ekonomi ve özellikle belirli iktisadî sektörler üzerinde etkilidir. Ekonominin tarım üzerindeki karşı etkileri aynı şiddet ve önemde değildir. Bununla beraber, büyük iktisadî, siyasî ve sosyal hareketler tarımı da etkilemektedirler.

Elde mevcut sınırlı istatistik bilgiler, Türkiye'de tarım-konjonktür ilişkileri durumunun az gelişmiş ülkelerdeki kalıba tamamen uyduğunu göstermektedir. Bununla beraber, kesin ve doğru kanaatlere ulaşmak için bu konu üzerinde daha fazla ilmi araştırmalar yapmak gerekmektedir.

(21) Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 29.

(22) Planning and Research Organization, Ministry of Agriculture, *a.g.e.*, ss. 29-31.

Son olarak, Őu noktayı belirtmek yerinde olur : Türkiye'nin tarım sorunları yönetici ve politikacılar tarafından her zaman anlaşılmamıŐ ve lâyıık olduğu önemle ele alınmamıŐtır. İlim adamları ise daha çok tarımın teknik yönleri ile uğraŐarak ekonomik problemlerini ihmal etmiŐlerdir. Üreticiler, güçlü meslekî teşekküller veya siyasî partiler halinde birleŐemediklerinden ötürü kamu oyuna ve yetkili devlet organlarına dertlerini duyuramamakta ve gerekli siyasî baskıyı yapamamaktadırlar. Devletin tarım alanında uyguladığı politika yetersiz, dağınık ve istikrarsızdır. Türkiye tarımının sürekli bir gelişmeye kavuŐması, böylece, iktisadî kalkınmaya ayak uydurabilmesi; (1) tarımı yeni ve modern bir üretim tekniğine kavuŐturacak, (2) tarımsal gelir ve fiyatlardaki dalgalanmaları ortadan kaldıracak, (3) çiftçi kitlelerini diğer sektörlerde elde edilen gelir ve refah seviyesine eşit bir seviyeye ulaŐtıracak, bölümleri kendi arasında koordine edilmiş ve ahenkli bir tarım politikasının, tek bir yetkili kamu kuruluŐu tarafından yürütülmesiyle mümkün olacaktır.